

DAS UNHEIMLICHE

TEORI: HVAD GØR NOGET VELKENDT UHYGGELIGT?

Hvis nogen spørger dig, hvad du synes, er uhyggeligt, hvad svarer du så? Monstre, masse-mordere eller måske en frygt for at blive ædt af en zombie eller nedslagtet af en ond, grufuld morder? Måske er det, du synes, er uhyggeligt, ikke noget konkret, men snarere en følelse, der fremkaldes i dig i bestemte situationer eller ved bestemte begivenheder? Som når du fx skal på toilettet om natten og bliver nødt til at tænde lyset for at sikre dig, at den form, du aner i dit værelse, blot er din forvoksede kaktus og ikke en person?

I 1919 skrev lægen og grundlæggeren af psykoanalysen Sigmund Freud om netop uhygge som en æstetisk såvel som psykologisk følelse i sit essay "Das Unheimliche". Freud introducerede her denne følelse – "*das Unheimliche*" – som en afart af frygt, der manifesterer sig, når noget 'uhjemligt' dukker op i noget ellers hjemligt eller velkendt.

"Das Unheimliche" handler med Freuds egne ord om, hvad det uhyggelige i grunden er: "[...] det uhyggelige er den form for skræk, der går tilbage til noget gammelkendt, som vi længe har været fortrolige med," skriver Freud i essayet. Med det mener han, at "das Unheimliche" er noget, vi genkender, men som vi har fortrængt. Af en eller anden årsag dukker det frem af det fortrængte og virker skræk-indgydende i den nye form.

DET HJEMPLIGE OG DET UHJEMPLIGE

For at forklare begrebet tager Freud fat i ordet "heimlich" og den dobbelte betydning, ordet har i det tyske sprog. På den ene side refererer "heimlich" til noget hjemligt – altså noget, der hører til huset, noget, som er velkendt og tillidsvækkende, noget, der ikke er fremmed.

På den anden side refererer "heimlich" også til det at holde noget skjult og hemmeligt, noget, man ikke lader andre vide, at man vil skjule for dem. "Heimlich" (hemmelig/hjemlig) er altså et ord, hvis betydning gradvis bliver ambivalent, indtil ordet til sidst bliver sammenfaldende med sin modsætning: uhyggelig. "Das Unheimliche" refererer dermed ikke i traditionel forstand til noget uhyggeligt, men helt specifikt til det uhjemlige i det hjemlige. Som i eksemplet, hvor den velkendte kaktus forvandler sig til en person, der holder øje med en, når man skal ud på sit velkendte toilet om natten.

"DAS UNHEIMLICHE" OPSTÅR AF DET, DU HAR FORTRÆNGT

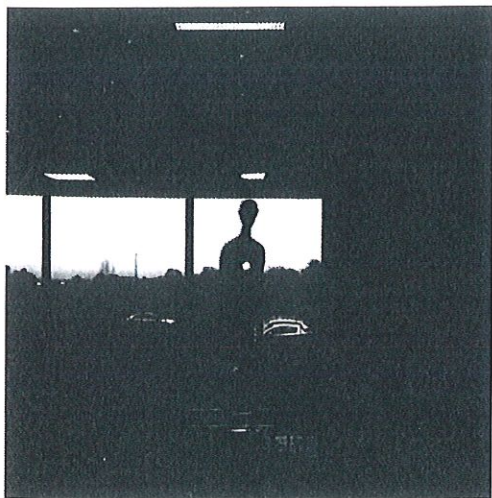
Det er imidlertid ikke alle mennesker, der oplever noget "unheimlich", når de går på toilettet i deres eget hjem midt om natten. Freud påpeger, at der ikke er én klar definition af, hvad vi opfatter som "unheimlich", idet følelsen af, hvad der er "unheimlich", afhænger af, hvad vi tidligere har oplevet (typisk i vores barndom), og hvordan denne oplevelse hænger sammen med en bestemt kontekst. En ting er dog sikker for Freud, og det er, at følelsen af "das Unheimliche" opstår, når noget føles forkert, og man er utilpas ved en situation. Oftest fordi man fornemmer, at man har oplevet situationen før, eller er stødt på noget, der minder om en tidligere fornemmelse, man forbinder med noget ubehageligt. Her kommer begrebet fortrængning ind, for det er netop det fortrængte, der dukker op i oplevelsen af noget som "unheimlich": En følelse, oplevelse eller situation, som man har forsøgt at fortrænge, vender tilbage i en ny form. Og denne nye form fremstår som "unheimlich".

Det "unheimliche" kan både opstå som noget helt konkret, men det kan også være noget, der hæfter sig på døden som abstrakt fænomen, mener Freud. Måske har du prøvet at hade en person så meget, at du nærmest ønskede, personen ville dø – og kort tid efter blev denne person dødeligt syg? Eller måske har du haft en følelse af, at en levende ting i virkeligheden var død, eller omvendt at en død person kunne genopstå som fx zombier, spøgelser eller bamser? Måske genkender du Freuds eksempler fra din egen barndom: Du er kommet i seng, og i mørket virker de bamser, du har leget med hele dagen, uhyggelige. Måske ser det ud, som om din bamse blinker med sit ene øje, eller at armen bevæger sig lidt?

"UNCANNY VALLEY": ER DET VIRKELIGT ELLER EJ?

Selvom Freuds teori om "das Unheimliche" er over 100 år gammel, bruges den stadig både i film, litteratur og kunst. Som supplement til teorien kan du kaste et blik på begrebet "*uncanny valley*", der blev formuleret af den japanske robotforsker Masahiro Mori i 1970. Mori forklarer begrebet med udgangspunkt i mennesker og robotter. Ifølge Mori er mennesker grundlæggende ikke angst for robotter, når de tydeligvis ligner robotter. Dog ændrer det sig, hvis robotten kommer for tæt på at ligne et menneske, og vi derfor får svært ved at skelne robotten fra et ægte menneske; i den situation kommer vi til at afsky robotten. Der vækkes, med Freuds ord, en følelse af angst hos os.

I billedkunst kan vi bruge Freuds tanker om "das Unheimliche" til at foretage æstetiske undersøgelser af og finde forklaringer på, hvorfor vi opfatter et kunstværk som uhyggeligt. Selvom der hverken er spøgelser, zombier eller masse mordere i værket, dukker fornemmelsen op alligevel. Måske fordi alt i værket umiddelbart fremstår velkendt på nær én lille detalje, der gør, at der er noget urovækkende – "unheimlich" – ved værket? Vi kan opnå en forståelse for, hvad det er, der gør, at vi synes, en farve, en gentagelse, et stivnet ansigtsudtryk, en værktitel eller sågar en komposition synes "unheimlich". Og vi kan også bruge "das Unheimliche" i vores egen praksis til at udtrykke noget, vi ikke umiddelbart kan beskrive, eller som på overfladen ikke synes uhyggeligt, men ved nærmere eftertanke vækker en følelse af angst i os.

ELEV ARBEJDE

ANALYSE: INSPIRATION TIL DINE UNDERSØGELSER

Når du skal bruge din teoretiske viden om “das Unheimliche” i den billedkunstfaglige analyse, er det en god idé, at du først beslutter dig for, hvordan du vil undersøge “das Unheimliche” i et værk. Vil du undersøge værket med fokus på dets form, indhold eller kontekst? Tænk bredt her. Du kan fx sagtens undersøge, hvordan et udstillingsrum fremstår “unheimlich”. Eller hvad det er for et lille element ved et værk, der gør, at det twistes til noget uhyggeligt. Måske er det det materiale, værket er fremstillet i, der gør værket “unheimlich” – en kop lavet af kaninpels fx? Tænk også på, om værket peger ud over sig selv og på større tendenser eller problemstillinger i tiden, kulturen, religionen eller kunsten.

Vær præcis med din undersøgelse, så du i din analyse er i stand til at forklare, hvordan “das Unheimliche” kommer til udtryk. Brug begreberne fra teoriteksten i din analyse.

I kunsthistorien hersker et hav af eksempler på kendte værker i forskellige udtryksformer, du kan analysere med “das Unheimliche” som teoretisk udgangspunkt.

UNDERSØG KUNSTNERE SOM:

• Julie Nord	• Janet Cardiff &	• Max Ernst
• Salvador Dali	George Bures Miller	• Patricia Piccinini
• Michael Kvium	• Elmgreen & Dragset	• Vilhelm Hammershøi
• Pipilotti Rist	• Jesper Rasmussen	• Jonah Freeman og
• Sun Yuan & Peng Yu	• Jesper Just	Justin Lowe
• Rune Bosse	• Tony Matelli	• Palle Nielsen
	• Duane Hanson	

PRAKSIS: INSPIRATION TIL DINE UNDERSØGELSER

Når du vil undersøge "das Unheimliche" i praksis, kan du med fordel lave en brainstorm over dine egne barndomsoplevelser og de tidspunkter i din barndom, hvor en afart af frygt eller angst – noget uhyggeligt – er dukket op i dit eget ellers så hjemlige og velkendte hjem. Tænk på skyggerne om aftenen, når du ligger i sengen, tænk på fodtrin på trappen, på en dør, der knager, eller på en fjern lyd, du synes, du kan høre. Måske kan du erindre lyden af et bornholmerur hos dine bedste forældre, eller måske er det erindringen om en cykeltur hjem fra din kammerat, hvor mørket pludseligt har syntes uhyggeligt. Det kan også være erindringen om noget, du har set på tv. Eller noget, du har hørt dine forældre tale om, som du ikke skulle have hørt.

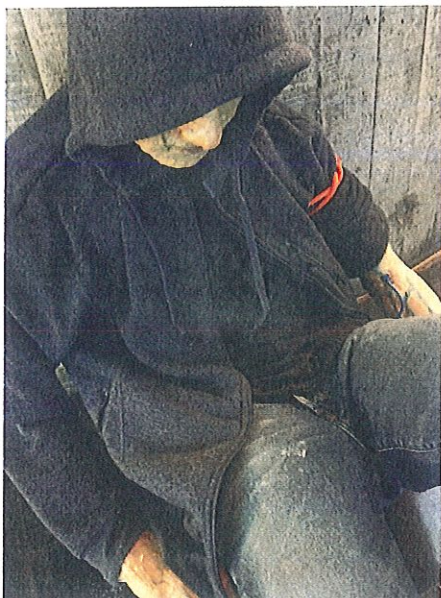
Når du har brainstormet alt, hvad du overhovedet kan holde til, kan du begynde at undersøge, om du kan omdanne dine umiddelbare tanker til kategorier: uhygge i legetøj kunne fx være en kategori.

Næste skridt er at begynde at skitsere dine kategorier enten med blyant, moodboards eller fotos. Et simpelt trick er at doodle – lave kruseduller – på et stykke papir og dermed skabe mønstre, der på den ene side fremstår smukke og uskyldige, men som indeholder noget "unheimlich". Du kan fx flette en zombie eller et dødningehoved ind.

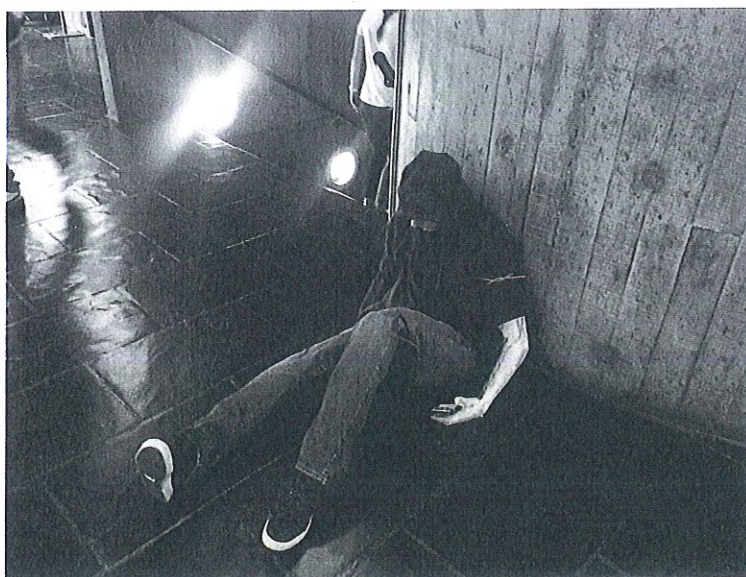
Prøv dernæst at overføre dine skitser til forskellige udtryksformer, fx fotografi, performance, video, skulptur. Eksperimentér med materialerne, og undersøg på den måde, hvordan "das Unheimliche" bedst kommer til udtryk.

Du kan også prøve at google noget så uskyldigt som familiefotos, printe et væld af dem, klippe i dem og sætte dem sammen på nye måder. Måske klipper du øjnene ud og lader ansigt og krop være tilbage? Prøv i det hele taget at finde fotos eller tage fotos af noget, der er velkendt, fx gangene på dit gymnasium, og leg så med, hvordan du gennem billedmanipulation kan få fotografiet af det velkendte til at fremstå angstfremkaldende. Hvor meget eller hvor lidt skal der til, før det velkendte fremstår fremmed og/eller hemmelighedsfuldt? Måske kan du lave en skulptur af dig selv i hønset, beklæde den med tøj fra den lokale genbrugsbutik og placere den et sted på gymnasiet, hvor skulpturen på en og samme tid fremstår unaturlig og naturlig: *uncanny*.

Uanset hvad skal du planlægge, hvad du vil sige med dit værk: Hvad er dit vigtigste budskab, og hvad skal dit værk kommunikere? Vil du sætte spørgsmålstegn ved det trygge og velkendte? Vil du skabe angst, eller vil du lave sjov? Vil du forsøge at få undertrykte drifter sat fri? Eller? I denne fase skal du også indtænke dine modtagere, og hvordan du vil sørge for, at budskabet når ud til dem.

ELEV ARBEJDE

TIL VIDERE LÆSNING I BOGEN

Hvis du vil læse mere om menneskets fascination af det grimme og uhyggelige, kan du læse artiklerne "Grotesk æstetik" og "Det grimmes æstetik". I artiklen "Affekt" kan du læse mere om menneskers sansninger, fx væmmelse. Og i artiklen "Drømme" kan du læse om drømmenes betydning for vores måde at opføre os på.

KILDER

- Freud, Sigmund: *Det uhyggelige*. København: Politisk Revy, (1919) 2017

ELEV ARBEJDE